

*Dovilė Jakniūnaitė**

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Kritinės saugumo studijos XXI amžiuje: kur kreipti Lietuvos saugumo politikos tyrimus?

Šiame straipsnyje pristatomi naujausi saugumo studijų tyrimai ir diskusijos, siekiant pasiūlyti naujų, kitokių gairių Lietuvos saugumo politikos tyrimams. Tekste iš pradžių aptariami pagrindiniai klausimai, į kuriuos remiasi šiuolaikinės diskusijos dėl saugumo, tada yra įvertinama ir apžvelgiama kritinė saugumo studijų tradicija, kuri formuluoja mąstymo prielaidas ir įrankius konkrečioms saugumo klausimams analizuoti ir skatina reflektivistinį mąstymą apie saugumą. Trečioji straipsnio dalis skiriama trims reprezentatyvioms saugumo tyrimų temoms (saugumo analizei per rizikos, ypatingumo ir medijų sąveiką), itin suaktualėjusioms pastaraisiais metais, ir saugumo studijoms siūlančioms inovatyvių įžvalgų.

Įvadas

Koks yra saugumo politikos rūpestis, kokia ji turėtų būti, kaip mąstyti apie saugumą – šie ir panašūs klausimai rūpi ir politikos praktikams, ir politikos analitikams visame pasaulyje. Mūsų šalyje refleksijos apie saugumą sietinos su dviem procesais. Pirmasis – tai Lietuvos valstybės atkūrimas ir siekiai suvokti ir įvertinti savo saugumo situaciją, kuri lyg ir nurodė temas, apie kurias reikia mąstyti, ir klausimus, kurių prasminga klausti. Tačiau šie bandymai negalėjo būti atsieti nuo pastangų įsigilinti į vakarietiško mąstymo apie saugumą tradicijas, ginčus ir atsakymus (antrasis procesas). Būtent antrojo proceso rezultatas buvo žodynas, leidžiantis kalbėti apie saugumą po Šaltojo karo, analizės įrankiai ir naujos teorinės pozicijos. Lietuvos situacijai gerinti pradėtos taikyti nacionalinio, kolektyvinio saugumo idėjos, pradėta diskutuoti apie saugumo bendruomenės, strateginės kultūros kūrimą, formuluota apsaugojimo nuo grėsmių koncepcija, diskutuota apie mažos valstybės saugumo politikos galimybes, mokyta pagrindinių tarptautinių santykių disciplinos, saugumo studijų sąvokų ir susipažinta su tradicijomis.

* *Dr. Dovilė Jakniūnaitė* – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentė.

Adresas korespondencijai: Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. (8 5) 251 4137, el. p. dovile.jakniunaite@tspmi.vu.lt.

Akademinės saugumo studijos Vakaruose pakito, nes turėjo būti iš naujo įvertinta ir suprasta pakitusi Šaltojo karo aplinka. Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje itin suintensyvėjo teoriniai ginčai, kaip geriau analizuoti saugumą, ir apskritai, kas yra tokių studijų objektas. Diskutuota apie saugumo sąvokos plėtimą, jos objektų skaičiaus didinimą, ginčytasi dėl saugumo sektorių, regioninių saugumo kompleksų idėjos taikymo. Šiuos dalykus vėliau kuriam laikui užgožė sugrėsminimo teorija ir sugrėsminimo proceso analizė.¹

Į šią audringą diskusijų erdvę Lietuvoje iš pradžių žiūrėta iš toli ir įžengta nedrąsiai, visų pirma užsiimant bazinių idėjų pristatymu ir jų iš pradžių gana nesudėtingu taikymu Lietuvoje.² Stiprų postūmį mąstant apie saugumo studijas padarė Barry'io Buzano knygos „Žmonės, valstybė ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo“ vertimas į lietuvių kalbą³. Ši knyga visai saugumo studijų disciplinai (ypač Europoje) išlieka vienu svarbiausių įvadinųjų tekstų apie nacionalinį ir tarptautinį saugumą. Šia knyga pereita nuo siauro, karinio, požiūrio prie platesnio požiūrio į saugumą. Lietuvoje ši knyga buvo ne tik pirmieji saugumo studijų teoriniai pagrindai, bet ir paskata pradėti inovatyvius sektorinius saugumo tyrimus.⁴ Pačioje dešimtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje prasidėjo ir sugrėsminimo studijos, tuo laiku vis labiau populiarėjusios visoje Europos saugumo tyrėjų bendruomenėje. Diskutuota tiek teoriniais klausimais, tiek atliekant empirinius Lietuvos saugumo politikos tyrimus, nustatant sugrėsminimo strategijas.⁵

Geopolitika buvo kita stipri teorinė tradicija, kuriai rūpėjo Lietuvos saugumo situacijos analizė. Jos atstovai, vertindami Lietuvos geografinę padėtį, istorinę patirtį, iš dalies ir dabarties situaciją, siekė pagrįsti provakarietiškos užsienio ir saugumo politikos pasirinkimus ir pabrėžti vakarietiškos geopoliti-

¹ Buzan B. & Hansen L., *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

² Bagdonavičius V., sud., *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994; Vėliau pasirodė: Vareikis E ir kt., *Skaitiniai apie nacionalinį ir tarptautinį saugumą*, T. 1, Vilnius: Ogamas, 2000; Prazauskas A., Bajarūnas E., & Žulys A., *Skaitiniai apie nacionalinį ir tarptautinį saugumą*, T. 2, Vilnius: Ogamas, 2001.

³ Buzan B., *Žmonės, valstybė ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*, Vilnius: Eugrimas, 1997; anglų kalba Barry B., *People, States, and Fear*, 1991.

⁴ Jurgelevičiūtė D., *Saugumo samprata informacijos amžiaus tarptautiniuose santykiuose*, Vilnius: VU TSPMI bakalauro darbas, 2004; Jurgelevičiūtė D., “The Issue of Occupation in Lithuanian-Russian Relations: Information Security Aspects,” *Lithuanian Foreign Policy Review* 18 (2), 2006, p. 56–82; Janeliūnas T., „Gegužės 9-osios problema saugumizavimo teorijos ir komunikacinio saugumo požiūriu“ *Politologija*, 2, 2005, p. 3–30.

⁵ Miniotaitė G., “The Security Policy of Lithuania and the ‘Integration Dilemma’”, *COPRI Working Papers 5/2000*, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 2000; Miniotaitė G., Jakniūnaitė D., „Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų požiūriu“, *Politologija*, 3, 2001, p. 21–43; Janeliūnas, op.cit.; Jurgelevičiūtė, op.cit.

tinės orientacijos privalumus⁶. Dar vieną saugumo studijų grupę sudarė analitinio rekomendacinio pobūdžio tekstai, kuriais bandytos parodyti vienos ar kitos Lietuvos saugumo problemos ir jų sprendimo būdai. Tokie tekstai retai būdavo įtraukiami į išsamesnes saugumo studijų diskusijas, likdami politikos diskusijų erdvėje.

Pastarųjų dešimties metų Lietuvos akademinį saugumo tyrimų mažėjimas susijęs su pasikeitusia politine situacija⁷. Narystės ES ir NATO padarė meškos paslaugą – dėmesys nukrypo į šių institucijų veiklos analizę ir Lietuvos veikimo strategijas šiose organizacijose. Terorizmas, XXI a. pradžioje buvęs pagrindine tarptautinio saugumo tematika, ir jo tyrimai Lietuvai nebuvo itin aktualūs, o 2008 m. prasidėjusi ekonominė krizė nukreipė tyrėjų dėmesį dar toliau nuo saugumo klausimų. Tad galima sakyti, kad pastaruosius kelerius metus Lietuvos akademinėje erdvėje nepastebimi naujais tyrimai, bandymai juos analizuoti, mažai diskutuojama apie šiuolaikinius saugumo iššūkius, sėkmes ir nesėkmes, saugumo politikos pasekmes valstybėms, jos piliečiams ir tarptautinei aplinkai, metodologines problemas ar naujų įrankių taikymą.

Šiuo straipsniu pristatomi naujais saugumo studijų tyrimai ir diskusijos, siekiant pasiūlyti naujų, kitokių įžvalgų Lietuvos saugumo politikos tyrimams. Tam straipsnyje yra apžvelgiami paskutiniai saugumo studijų tyrimai ir teoriniai ginčai. Iš pradžių aptariami pagrindiniai klausimai, kuriais remiasi šiuolaikinės diskusijos apie saugumą. Tada yra įvertinama ir apžvelgiama kritinė saugumo studijų tradicija, kuri formuluoja mąstymo prielaidas ir įrankius konkreitiems saugumo klausimams analizuoti ir skatina refleksyvistinį mąstymą apie saugumą. Trečioji straipsnio dalis skiriama trims reprezentatyvioms saugumo tyrimų temoms (saugumo analizei per rizikos, ypatingumo ir medijų sąveiką), itin suaktualėjusioms pastaraisiais metais ir saugumo studijoms, siūlančioms inovatyvių įžvalgų. Būtina pabrėžti, kad nei pasirinktos temos, nei aptariamos teorinės pozicijos, nei apžvelgiami konkrečių autorių darbai toli gražu neišsemia šiuolaikinių saugumo studijų. To negalėtų padaryti nė vienas įvadinis straipsnis. Tad pasirinkimas yra neabejotinai subjektyvus, tačiau kartu remiasi įsitikinimu, kad šių klausimų pristatymas *Lietuvos metinės strateginės apžvalgos* skaitytojams suteiks naujų idėjų ir atvers gal kiek mažiau pažįstamą kritinių saugumo studijų perspektyvą.

⁶Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: Vilniaus istorijos institutas, 2005; Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004; Motieka E. & Statkus N., „Geopolitinių kodų struktūra ir dinamika“ *Politologija*, 2003, 29(1) p. 60110.

⁷Tikėtina, kad 2014 m. Ukrainos įvykiai greičiausiai paskatins diskusijas dėl informacinio saugumo. Bus įdomu stebėti, ar jos bus perkeltos į akademinę erdvę ar leis suformuluoti analitinių įrankių šiai sąvokai.

1. Saugumo tyrimų tradicija, plėtra ir sugrėsminimas

Siekiant suprasti pastarųjų dešimties metų tendencijas diskutuojant apie saugumą, pirmiausia reikia susigaudyti, kokiomis diskusijomis remiamasi ir į ką nurodoma. Čia svarbūs trys dalykai – tradicinės saugumo sampratos kritika, saugumo sąvokos plėtra ir sugrėsminimo teorijos įnašas. Diskusijos dėl šių klausimų, galima sakyti, apibrėžė pirmąjį dešimtmetį po Šaltojo karo.

Tradicine saugumo samprata laikomas siauras, karinis požiūris į saugumą, kai pagrindinis dėmesys yra rūpinimasis fiziniu valstybės, o ne kokio kito tarptautinių santykių subjekto, saugumu ir išlikimu. Pagal Stepheną Waltą, saugumo studijos tiria „sąlygas, kuriomis didėja jėgos naudojimo tikimybė, būdus, kuriais jėgos naudojimas veikia individus, valstybes, visuomenes, ir konkrečią valstybių politiką, kuria siekiama ruoštis, išvengti arba pradėti karą“⁸. Jis pabrėžė būtent karinį, materialistinį požiūrį į nacionalinį saugumą ir saugumo dilemos⁹ vaidmenį valstybių santykiuose. Walto įsitikinimu nėra prasmės diskutuoti apie kitokias saugumo problemas, nes jos nutolina dėmesį nuo bazinių, esminių klausimų ir problemų.

Tradicinė saugumo sąvoka yra pagrindinis atspirties taškas diskutuojant, ką ir kaip reikia keisti diskusijose apie saugumą, kartu ši sąvoka buvo ir yra labiausiai kritikuojama dėl savo siaurumo, dėl pernelyg didelio dėmesio prievartai, karui ir dėl mažėjančio aktualumo. Manoma, kad toks požiūris šiuolaikinėje pasaulio politikoje nebetinkamas, nes keičiasi grėsmių pobūdis, riba tarp vidinių ir išorinių grėsmių vis labiau nyksta ir pati valstybė gali tapti grėsme saugumui.

Būtent šioje vietoje galime kalbėti apie sąvokos plėtrą, kai žodį saugumas pradėta taikyti vis didesniai problemų skaičiui aprašyti (sąvokos „plėtimas“) ir pridėdant daugiau saugumo objektų (nuo individualaus iki tarptautinio, globalaus saugumo (taip vadinamasis sąvokos „gilinimas“)¹⁰. Tipinis šios tendencijos pavyzdys yra jau minėta Buzano knyga, kurioje jis skiria penkis saugumo sektorius (karinį, politinį, ekonominį, aplinkosauginį ir socialinį) ir kalba ne tik apie nacionalinį, bet ir individualų ir tarptautinį saugumą.¹¹ Jo įsitikinimu, būtent toks kompleksiškas požiūris geriausiai atspindi ir yra tinkamas situacijai po Šaltojo karo suprasti.

⁸ Walt S.M., „The Renaissance of Security Studies“, *International Studies Quarterly* 35 (2), 1991, p. 212.

⁹ Saugumo dilema įprasta apibūdinti situaciją, kai vieno subjekto siekis didinti savo saugumą sukuria nesaugumą kitam ir dėl to jį irgi skatina didesnę dėmesį skirti savo saugumui. Tokia situacija paprastai atveda ne prie saugumo, o prie nesaugumo situacijos.

¹⁰ Krause, K. & Williams, M. C., „Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods“, *Mershon International Studies Review*, 40 (2), 1996, p. 229-254.

¹¹ Buzan, *op.cit.*

Besiplėtojant ginčams dėl to, kiek ir kurios problemos yra saugumo, kurios nusipelno jomis būti, o kurios ne, kas atsitinka, kai vis daugiau problemų tampa saugumo problemomis, kyla klausimas, o kaip mes atskiriame saugumo problemas ir kaip jas prioritetizuojame. Šis klausimas ir tampa sugrėsminimo teorijos esminiu rūpesčiu ir atspirties tašku. Tad trečioji teorinė tendencija, kurios negalima apeiti vertinant XX a. pabaigos diskusijas dėl saugumo – tai sugrėsminimo teorija. Ji siejama su Buzanu ir Ole Waeveriu bei Kopenhagos taikos tyrimų institutu, kuriame dirbo minėti ir kai kurie kiti pagrindiniai prie teorijos prisidėję mokslininkai¹². Sugrėsminimo teorija remiasi trimis esminėmis sąvokomis – sugrėsminimo¹³, saugumo sektorių¹⁴ ir regioninių saugumo kompleksų¹⁵. Sugrėsminimas yra labiausiai mokyklą išgarsinusi ir išskyrusi idėja.

Kai kalbama apie saugumo problemą, kalbama apie egzistencines grėsmes (t. y. apie tai, kas kelia didžiausią pavojų) kuriam nors objektui, kuris vadinamas referentiniu. Tai reiškia, kad siekiant tas grėsmes pašalinti yra leidžiama imtis ypatingų, už įprastos politikos erdvės išeinančių priemonių. Norint suprasti saugumo politiką reikia suprasti, kas kalba ir kaip kalba. Taigi grėsmės kyla iš kalbinių praktikų, o pats saugumas yra kalbos aktas, kurį ištaria galias turintys veikėjai, dažniausiai politikai. Procesas, kurio metu tam tikros problemos, rūpesčiai per kalbos aktus virsta saugumo problemomis ir vadinamas sugrėsminimu.¹⁶

Pagal šią logiką nėra jokios prasmės ginčytis, ar grėsmės įvertintos objektyviai ar ne, prasmingiau yra suprasti grėsmių konstravimo procesą. Patys klausimai nėra savaime nei saugumo, nei nesaugumo. Įvardijus juos kaip tokius ir įtvirtinus šį įvardijimą politinėje dienotvarkėje, jie tampa saugumo politikos dalimi su visomis įprastomis pasekmėmis. Taigi sugrėsminimo teorija siūlo intersubjektyvų požiūrį į saugumą ir jo grėsmes. Tyrėjai neklausia, ką reiškia saugumas, o analizuoja konkrečias lingvistines praktikas ir siekia suprasti, kaip kalbama apie saugumą.

Sugrėsminimo teorija privertė smarkiai suabejoti bepradėjusia įsigalėti nuostata, kad kuo daugiau saugumo problemų, tuo geriau¹⁷. Saugumo politi-

¹² Sugrėsminimo teorija dažnai vadinama ir Kopenhagos mokyklos teorija pagal vietą, kurioje ji susiformavo. Šį vardą jai davė McSweeney'us. Be minėtų mokslininkų prie Kopenhagos mokyklos teorijos plėtojų priskiriami Lene Hansen, Jaapas de Wilde'as.

¹³ Waever O., "Securitization and Desecuritization" in R. D. Lipschutz, ed., *On Security*, Columbia University Press, 1995, p. 46–86.

¹⁴ Aiškiausiai išplėta Buzan B., Waever O., & Wilde de J., *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1997.

¹⁵ Buzan B. & Waever O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

¹⁶ Išsamiau apie tai žr. Buzan, Waever & Wilde, *op.cit.*

¹⁷ Argumentuojant, kad tai, viena vertus, atspindi mūsų sudėtingąjį pasaulį, o, kita vertus, leidžia labiau atkreipti dėmesį į egzistuojančias problemas.

kos retorikos dominavimas sukuria nereikalingą ypatingumo situaciją, kelia įtampą ir suteikia valstybei ar jos institucijoms itin didelę galią, kurios šiaip jau įprastame demokratiškame politiniame procese nebūtų priimtinos. Todėl tam tikra prasme, saugumas – tai politikos nesėkmė, negebėjimas susidoroti su problemomis pagal įprastas politines procedūras. Dėl to nugrėsminimas, ypač Waeverio įsitikinimu, turėtų būti ilgalaikė strategija, reikėtų siekti, kad problemos būtų sprendžiamos viešojoje erdvėje, o ne gaminti vis daugiau saugumo klausimų.¹⁸ Sugrėsminimo idėjos populiarėjimas buvo labai susijęs su „konstruktyvistiniu posūkiu“ tarptautinių santykių disciplinoje. Aleksanderio Wendto garsioji frazė „anarchija yra tai, ką valstybės su ja padaro“¹⁹ nubrėžė alternatyvų platų kelią tyrimams – siekti suvokti, kaip mes kaip tarptautinės politikos, saugumo veikėjai, kuriame pasaulį per savo kalbą ir praktikas.²⁰

2001 m. rugsėjo 11-oji JAV, kai nuo teroristų išpuolių žuvo daugiau nei trys tūkstančiai žmonių, tapo kita simboliu, žymėjusia naują diskusijų dėl saugumo ir saugumo tyrimų etapą. Žinoma, ši data yra daugiau formalus ir kartu simbolinis pasirinkimas, nuo kurio tiesiog patogu vertinti paskutinių metų saugumo studijų raidą. Teorinis mąstymas ir diskusijos retai būna taip aiškiai priklausomos nuo konkrečių istorinių įvykių. Tokie įvykiai daugiau yra tam tikras žymeklis, leidžiantis ryškiau nustatyti tendencijas, o ne brėžiantis aiškias diskusijų ribas. Kita vertus, refleksija to, kas įvyko per 2001 rugsėjo 11-ąją, taip pat tolesnių, tačiau dėl 2001 rugsėjo 11-osios atsiradusių politinių sprendimų ir veiksmų vertinimas buvo svarbi paskata daugumai toliau aptariamų klausimų ir svarstymų. Todėl apžvalgoje koncentruojamasi į pastarųjų maždaug penkiolikos metų saugumo tyrimus, kaip jau minėta, analizuojant kritinių saugumo studijų lauką.

2. Kritiniai požūriai į saugumą

Saugumo studijų laukas, galima sakyti, yra pasidalijęs į dvi stovyklas – į patarėjų ir į isteblišmento kritikų²¹. Saugumo studijos yra labai glaudžiai susijusi su politine praktika ir politikos kūrimu, saugumo analitikai nuo pat Šaltojo karo pradžios smarkiai prisideda prie saugumo politikos žodyno formavimo,

¹⁸ Waever, „Securitization and Desecuritization“.

¹⁹ Wendt, A., „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics“, *International organization*, 46 (2), p. 391–425.

²⁰ Išsamiau apie konstruktyvizmo įnašą žr. Jakniūnaitė D., Nekrašas E., „Kaip tirti tarptautinius santykius konstruktyvistškai: filosofinių prielaidų ir teorinių nuostatų analizė“, *Politologija*, 59 (3), p.29–58.

²¹ C.A.S.E. Collective, „Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto“, *Security Dialogue* 37 (4), 2006, p. 462.

prie saugumo politikos pagrindimo ir pateisinimo.²² Jei laikytumėmės tokios skirties, tai pirmoji stovykla dažniausiai sprendžia jau įsigalėjusias saugumo problemas, laikosi objektyvistinio, racionalistinio požiūrio į saugumą, daugumą politinių praktikų laiko duotybėmis ir daugiau mažiau palaiko sistemos *status quo*.

Robertas Coxas teorijas skirstė į problemas sprendžiančias ir kritines. Problemas sprendžiančios, pagal jį, priima kaip savaime suprantamas „egzistuojančius socialinius ir politinius santykius ir juos reguliuojančias institucijas“²³. Šios teorijos teigia, kad pasaulis yra stabilus, taip pat aiškūs ir jame veikiantys veikėjai ir problemos, o tyrimų tikslas – padaryti taip, kad pasaulis veiktų tvarkingai, neužsikirstų. Pirmoji saugumo studijų stovykla kaip tik ir priklausytų Coxo problemas sprendžiančioms teorijoms. Šioje straipsnio dalyje pristatomos pagrindinės kritinės pozicijos, metančios iššūkį tradiciniams požiūriams. Kokių privalumų teikia kritinis, kitoks kalbėjimas ir kodėl šiame straipsnyje koncentruojamasi į jį?

Kritinė analizė visų pirma reiškia abejonę nusistovėjusiomis mąstymo tradicijomis ir prielaidomis, kuriomis šios remiasi. Neanalizuojant mąstymo prielaidų rizikuojama nepastebėti tam tikrų reiškinių, problemų. Teorijos ne tik apibūdina pasaulį, jos kuria, apibrėžia savo analizės objektus, neįmanoma formuluoti vertybiškai neutralių žinių. Nurodydami, į ką reikia žiūrėti, ką analizuoti, apibrėždami analizės objektą, formuluojame ir savo teorines pozicijas. Teoretizavimas vyksta tam tikroje erdvėje tam tikru laiku ir priklauso nuo žmogaus kaip socialaus veikėjo pozicijos (vietos, išsilavinimo, klasės, vertybių ir daugybės kitų savybių). Ir visa tai turi pasekmių. Dėl to Coxas teigė, kad „theory is always *for* someone and *for* some purpose“²⁴ (teorija visada yra reikalinga kam nors ir kieno nors tikslui pasiekti).

Kritinės saugumo tyrimų perspektyvas jungia bendra nuostata į saugumo praktikas žiūrėti kritiškai ir kartu refleksyviai, nepriimant politinio sprendimo prielaidų kaip nekvestionuotinų, analizuojant kaip per saugumo praktikas formuojasi ir įsitvirtina tam tikri supratimai, nuostatos ir kokias pasekmes šie procesai sukuria. Dėl to straipsnyje koncentruojamasi į kritinį kalbėjimą, kuris siekia atverti daugiau ir kitokių saugumo studijų erdvių. Kritinės pozicijos siūlo praktikams būti refleksyvesniais. Toks veiksmas pasiūlo būdus, kaip veikti ir mąstyti pliuralistinėje, prieštaringoje aplinkoje, kurioje yra skirtingos

²² Lawrence P. K., „Strategy, Hegemony and Ideology: The Role of Intellectuals,” *Political Studies* 154, 1996, p. 44–59.

²³ Cox R. W., „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory,” *Millennium*, 10 (2), 1981, p. 128.

²⁴ *Ibid.*

tiesos, daugybė teorijų ir žinojimo formų.

Šios perspektyvos atstovai tvirtina, kad saugumas yra antrinė sąvoka, kuri kyla ir yra neatsiejama nuo suvokimo, kaip veikia pasaulis ir kas yra politika.²⁵ Iš tiesų nesunku sutikti, kad saugumas – tai grėsmių nebuvimas. Tačiau šis apibrėžimas yra apgaulingai paprastas. Kad išlaisvintumėme pasaulį nuo grėsmių, pirmiausia reikia žinoti grėsmes, kurių bandome atsikratyti. Taip pat reikia žinoti, ką saugome. Kritinėje teorijoje individas tampa pagrindiniu referentiniu saugumo objektu. Dauguma problemų, apie kurias kalba saugumo sąvokos plėtėjai, veikia visų pirma žmones, jų gyvenimus, o ne valstybes. Valstybės yra žmonių bendruomenės, dėl to ir žmonių saugumas turėtų rūpėti pirmiausia.

Diskutuojant dėl dėmesio individui ir politinio grėsmių kūrimo pobūdžio dominuoja dvi diskusijų kryptys – Velso ir Paryžiaus mokyklų²⁶.

Velso mokykla siejama pirmiausia su Kenu Boothu²⁷, taip pat Keith Krause, Mike'u Williamsu²⁸, Richardu Wynu Jonesu²⁹. Jie smarkiai kritikuoja tradicinį į karinio saugumo ir konfliktų sprendimus orientuotą požiūrį. Idėja, kad karas yra esminė, pagrindinė tarptautinės politikos problema, pati yra itin problemiška. Tokia nuostata reiškia, jog daroma prielaida, kad pasaulis nekinta. Ir tokiu būdu pateisinamas egzistuojantis *status quo*. O nemažai daliai gyvenančių mažiau išsivysčiusiose valstybėse pati valstybė ir jos institucijos yra didžiausia grėsmė laisvėms ir saugumui, skurdo, nelaimių šaltinis. Dėl to Velso mokyklos teorija laikytina sąmoningai siekiančia pakeisti ne tik saugumo supratimą ir saugumo studijas, bet ir politinius saugumo veiksmus, kuri skatina ar net reikalauja galvoti ne apie valstybes, o apie individus, jų bendrabūvio kokybę ir apribojimų pašalinimą.

Velso mokyklos teorija išsiskiria dėmesiu emancipacijai, kuri laikoma saugumo studijų tikslu. Taip labai sąmoningai pasirenkama strategija ne tik analizuoti pasaulį, bet ir jį keisti. Jei į pasaulį žvelgiama per valstybės ir nacionalinio saugumo perspektyvą, ignoruojame valstybės, jų institucijų santykius su žmonėmis ir nepastebime, kad valstybė dažnai yra didžiausia proble-

²⁵ Pagal Peoples C. & Vaughan-Williams N., *Critical Security Studies: An Introduction*, London and New York: Routledge, 2010, p. 22–23.

²⁶ Šiuos įvardijimus pasiūlė Ole Waeveris, "Abersywyth, Paris, Copenhagen: New 'Schools in Security Theory and Their Origins between Core and Periphery", presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, Montreal, 2004.

²⁷ Booth K., "Security and Emancipation", *Review of International Studies* 17 (4), 1991, p. 313–26; Booth K., *Theory of World Security*, Cambridge University Press, 2007.

²⁸ Krause K. & Williams M. C., "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods," *Mershon International Studies Review*, 40 (2), 1996, p. 229; Krause K. & Williams M. C., eds., *Critical Security Studies: Concepts and Strategies*, Routledge, 1997.

²⁹ Wyn Jones R., *Security, Strategy and Critical Theory*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1999.

ma. O saugumas turi būti susijęs su „kūnišku, materialiu žmonių buvimu ir patirtimi“³⁰. Siekiant apeiti į valstybę orientuotą mąstymą ir siūloma emancipacijos idėja. Boothas aiškina:

Saugumas reiškia grėsmių nebuvimą. Emancipacija yra žmonių (kaip individų ar grupės) išlaisvinimas nuo fizinių ir žmogiškųjų apribojimų, kurie neleidžia jiems elgtis laisvai. Karas, karo grėsmė, skurdas švietimo sistemos trūkumai, politinė priespauda ir pan. yra tie apribojimai. Saugumas ir emancipacija yra dvi tos pačios monetos pusės. Ne galia, ne tvarka, o emancipacija sukuria tikrąjį saugumą. Teoriškai, emancipacija ir yra saugumas³¹.

Kuo bus mažiau karo, skurdo, priespaudos, tuo žmonės bus laisvesni. Dėl šios priežasties saugumas turi būti gana plati sąvoka. Emancipacijos neįmanoma pasiekti, tai ne baigtinis procesas, net jei tvarka taps geresnė, emancipacija nebus absoliuti. Saugumas turi būti susijęs su realiais žmonėmis, tad saugumo studijos turi atskleisti aplink egzistuojančius suvaržymus, kliūtis, trukdančias žmonių veikimui ir raiškai. Saugumo studijos turi analizuoti suvaržymus palaikančias praktikas.

Velso mokyklos teorija, nors ir keičia saugumo referentą, saugumo sąvoką, visgi, vartoja įprasta klasikine reikšme – tik ja siekiama nustatyti tikrąsias grėsmes žmogui, o ne tariamas, valstybėms rūpinčias grėsmes. Dėl to kartais ši tyrimų tradicija pradeda panašėti į objektyvistinę teoriją, tik besiremiančią kitomis normatyvinėmis prielaidomis. Kita vertus, tai neabejotinai pasipriešinimą skelbianti pozicija, sąmoningai siekianti atstovauti žmonėms, kurių balsai nėra girdimi, kuriems niekas neatstovauja, kurie neturi galios.

Paryžiaus saugumo tradicija siejama su Didieriu Bigo³², Jefu Huysmansu³³ ir žurnalu *Cultures et Conflits*. Kitaip nei Velso mokyklos metateoretizavimas, ši pozicija užsiima išsamiais empiriniais tyrimais: analizuojama, kaip veikia įvairios saugumo agentūros, kaip jos formuluoja oficialų saugumo diskursą ir reguliuoja procesus; atskleidžiama, kaip smarkiai yra susijęs vidinis ir išorinis saugumas, kaip įvairios įstaigos konkuruoja ir kuria naujus grėsmių vaizdinius, ypač per kalbėjimą apie imigraciją, organizuotą nusikalstamumą, terorizmą³⁴. Bigo tvirtina, kad taip kuriamas ne saugumas, o nesaugumas (angl. *insecurity*), kuris yra bendrai ir saugumo politikos (angl. *policy*), ir saugumo diskurso rezultatas. Biurokratinių veiksmų analizė yra itin puikus būdas

³⁰ Ibid, p. 23.

³¹ Booth, "Security and Emancipation", p. 319.

³² Bigo D., *Polices en Réseaux. L'expérience Européenne*, Paris: Presses de Sciences Po, 1996.

³³ Huysmans J., *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and the Asylum in the EU*, London and New York: Routledge, 2006.

³⁴ Waever, "Abersytwyth, Paris, Copenhagen: New 'Schools in Security Theory and Their Origins between Core and Periphery."

atskleisti šias dėl rutinos atsirandančias praktikas³⁵. Tad galima sakyti, kad ir Paryžiaus mokyklos atstovams pagrindinis referentinis objektas lieka individas, tačiau jis yra įpainiotas į galybę institucinių praktikų ir tampa jų objektu.

Daugiausia analizuojamos Europos Sąjungos saugumo praktikos nacionalinėje ir tarptautinėje erdvėje, kur ypač ryškus saugumo profesionalėjimas, technokratiškėjimas ir kur reikia užimti specifinę socialinę poziciją, kad galėtum „kurti“ saugumą³⁶. Pavyzdžiui, pastebima, kokios reikšmingos yra saugumą turinčios stiprinti praktikos: tvirtas (angl. *reassuring*) kalbėjimas, saugumo technikos (pavyzdžiui, stebėjimo kameros) ar įvairios policijos priemonės. Tačiau jos nebūtinai didina saugumą ar stiprina pasitikėjimą politika. Tai priemonės, kuriomis siekiama padidinti saugumo jausmą. Bet šios priemonės kuria nesaugumą, kelia baimės ir netikrumo jausmą tiek individui, tiek bendruomenei³⁷.

Europos Sąjungos kontekste ryškėja vidinio ir išorinio saugumo susipynimas. Pavyzdžiui, kai kurios saugumo agentūros, kurioms neskiriama daug dėmesio diskutuojant apie saugumą (policija, muitinė, pasienio apsaugos, imigracijos tarnybos), vis dažniau pasirodo saugumo lauko centre. Jos turi galią reaguoti į šiuolaikinius iššūkius ir priimti sprendimus, veikiančius mūsų visų saugumą, arba, kaip, matyt, pasakytų patys atstovai, kuria mūsų nesaugumo jausmą. Bigo šį susipynimą apibūdina Mėbijaus lapo metafora, paaiškindamas, kad „vidus ir išorė visada priklausys nuo veikėjo žiūrėjimo kampo“³⁸.

Ši tyrimų perspektyva atsispiria nuo sugręsinimo teorijos idėjų (dėmesio kalbėtojams), bet papildo ją ir pabrėžia ne tik kalbėjimo, bet daug labiau darymo – praktikų – analizės svarbą. Pavyzdžiui, klausia, kaip kontroliuojamos sienos, koku būdu atsirenkama, ką praleisti, o ko ne (o tai reiškia priima sprendimą, kokioms tapatybėms kyla pavojus ir kas jį kelia), kaip apibrėžiamos taisyklės ir kaip jos taikomos. Paryžiaus mokykla analizuoja valdymo technikas³⁹, kreipia dėmesį į galios žaidimų pasekmes, tam tikrų valdymo formų

³⁵ P vz., Bigo D. & Tsoukala A., eds., *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*, Routledge, 2008.

³⁶ C.A.S.E. Collective, op.cit., p. 449–450.

³⁷ Huysmans, *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and the Asylum in the EU*.

³⁸ Bigo D., “The Möbius Ribbon of Internal and External Security” in Albert M., Jacobson D. & Lapid Y., eds., *Identity, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 91–116 (angl. - „the location of agents (inside/outside) is not fixed“).

³⁹ Remiasi Michelio Foucault'o *governmentality* tyrimais, žr., pvz., Foucault M., “Governmentality,” in Burchell G., Gordon C. & Miller P., *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, London: Harvester Wheatsheaf, 1991, p. 87–104.

radimąsi įgalinančius ir ribojančius kontekstus⁴⁰, tiria saugumo profesionalų tinklus, jų konkurenciją, institucinį kontekstą.

Tad matome, kad ir kritinėse saugumo studijose renkamos įvairias strategijas, kuriomis skatinamas gilinimasis į mąstymo prielaidas, saugumo vaidmens valstybių ir individo gyvenimuose refleksija. Vėlo mokyklos atveju, sąmoningai pasirenkama politinė strategija ir kritinė analizė kyla iš normatyvinio, emancipacijos siekio ir noro apsaugoti individą nuo valstybės. Antruoju atveju, analizės objektu pasirenkant institucines praktikas ir tinklus siekiama išnarplioti mechanizmus, per kuriuos tam tikri ar net visi individai tampa saugumo subjektais, atsiranda ne tik kitų naujų saugumo problemų, bet ir naujų saugumo veikėjų, kitokios galios, naujų gyvenimo formų.

3. Saugumo tyrimai

Toliau pristatomos ir aptariamoms trys saugumo tyrimų grupės: saugumo ir rizikos praktikų, saugumo ir ypatingumo ryšio ir saugumo ir medijų sąveikos analizės. Aptariamieji tematiniai saugumo tyrimai susiję su ankstesnėje dalyje aptartomis prielaidomis. Juos jungia suvokimas, kad saugumo praktikos neatsiejamos nuo politinių praktikų ir sprendimų, kad svarbu analizuoti mąstymo prielaidas ir praktikų pasekmes ir siekia išskirti ir analizuoti įvairiausių galios mechanizmus, kurie kuria ir naudojami analizuojamomis saugumo praktikomis. Kiekviena tyrimų kryptis pristatoma apžvelgiant svarbiausius keliamus klausimus ir siūlomas įžvalgas.

3.1. Saugumas ir rizika

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios visuomenė – tai rizikos visuomenė. Žinoma, ne šiais laikais pirmą kartą suvokta, kad gyvename netikrumo sąlygomis, tačiau siekis tą riziką valdyti, noras ją suskaičiuoti, ir taip įvertinti ateitį, mąstyti, kaip ją patraukti savo pusėn, ir mastas, kuriuo tai daroma, yra iš tiesų didžiulis. Rizikos vertinimas pirmiausia atsiranda racionalizmo paradigmoje. Daroma prielaida, kad riziką galima suklasifikuoti, įvertinti kiekybiškai ir tam

⁴⁰ Bigo D., "Security and Immigration: Towards a Critique of the Governmentality of Unease", *Alternatives*, 27 (1suppl), 2002, p. 63-92; Huysmans J., "A Foucauldian View on Spill-Over: Freedom and the Security in the EU", *Journal of International Relations and Development*, 7 (3), 2004, p. 294-318; Balzacq T., "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience, and Context", *European Journal of International Relations*, 11 (2), 2005, p. 171-201.

tikru mastu numatyti, o elgiantis racionaliai – ją pašalinti. Tokie tyrimai seniai vykdomi ekonomikoje, jie dažnai taikyti formuluojant grėsmių scenarijus strategijos studijose, taip pat versle, ypač draudimo rinkoje.

Kitokį požiūrį siūlo Ulricho Becko rizikos visuomenės teorija. Beckas teigia, kad mes gyvendami vėlyvaisiais moderniais laikais negalime išvengti rizikos. Rizika – tai viena pagrindinių visuomenės savybių. Ji nesuskaičiuojama, visada gali įvykti katastrofų su pasekmėmis, kurių nei buvo galima numatyti, nei įmanoma kompensuoti. Pavyzdžiui, 2001 m. rugsėjo 11-osios nebuvo galima numatyti. Tai buvo įvykis, atskleidęs šiuolaikinių draudimo priemonių ribas. Lygiai kaip nebuvo galima numatyti Azijos finansų krizės, Černobylio katastrofos ar globalios klimato kaitos. Ir lygiai taip pat daugybė procesų, kurie dabar prasidėjo (žmogaus genomo tyrimai, nanotechnologijos), turės pasekmių, kurių mes dabar negalime numatyti.⁴¹ Rizikos yra globalios, bet tai toli gražu nereiškia, kad jos tolygiai pasiskirsčiusios. Beckas labiau nori pabrėžti transnacionalų problemų pobūdį ir tai, kad reikia bendrai jas spręsti.⁴² Pavojai, nesaugumas yra neišvengiama struktūrinė grėsmė, kurią galima išspręsti tik per kosmopolitizmą, derantis dėl normų.⁴³

Šios Becko idėjos paskatino „refleksyvaus saugumo“ tyrimus, kuriais siekiama suvokti, kaip valdomos naujosios transnacionalinės rizikos.⁴⁴ Pavyzdžiui, Mikkelis Vedby'us Rasmussenas siekia parodyti, kad rugsėjo 11-osios atakos buvo nauja globalumo išraiška, kuri „kitam“ pasauliui leido įsikišti į Vakarų erdvę. Kartu, jo įsitikinimu, šis įvykis buvo scenarijų, smarkiai ir įvairiais pavidalais generuotų po Šaltojo karo XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, realizacija. Ir pagaliau 2001 m. rugsėjo 11-oji atskleidė ontologinį šiuolaikinio pasaulio nesaugumą, kai grėsmės gali taip pat skliti kaip ir prekyba – nepriklausomai nuo sienų.⁴⁵

Pasaulyje po 2001 m. rugsėjo 11-oji aktuali yra nebe tradicinio saugumo dilema, o refleksyvaus saugumo dilema. Šiuo metu Vakarams nekyla jokios didesnės grėsmės iš kokios nors galybės, tad net neverta diskutuoti apie tai, kad yra siekiama didinti savo saugumą kieno nors sąskaita (tai klasikinės saugumo

⁴¹ Beck U., “The Terrorist Threat World Risk Society Revisited”, *Theory, Culture & Society* 19 (4), 2002, p. 41–42.

⁴² Ibid., p. 42; žr. taip pat Beck U., “The Silence of Words: On Terror and War”, *Security Dialogue* 34 (3), 2003, p. 255–267.

⁴³ Plačiau apie tai žr. Boyne R., “Cosmopolis and Risk: A Conversation with Ulrich Beck”, *Theory, Culture & Society*, 18 (4), 2001, p. 47–63.

⁴⁴ Rasmussen, M.V., “‘It Sounds Like a Riddle’: Security Studies, the War on Terror and Risk”, *Millennium*, 33 (2), 2004.

⁴⁵ Rasmussen M.V., “‘A Parallel Globalization of Terror’: 9–11, Security and Globalization,” *Cooperation and Conflict*, 37 (3), 2002, p. 323–49.

dilemos problema). Tačiau dabar vis labiau diskusijos dėl konfliktų ir saugumo problemų tampa svarbia mūsų saugumo sąlyga. Tokie, pavyzdžiui, yra klausimai, kada apskritai verta imtis kokių nors priemonių ir kodėl jos vadintinos saugumo. Šitos nuolatinės refleksijos – tai, ties kuo dabar koncentruojamasi mąstant ir formuojant saugumo politiką.⁴⁶ Kitaip tariant, mąstymas apie saugumą vis labiau apibrėžia mus pačius ir mūsų šiuolaikinę visuomenę.

Kitoks požiūris riziką laikoma ne mūsų gyvenimą reguliuojančiu principu, o valdysenos (angl. *governance*) įrankiu. Ši mąstymą įkvėpė Foucault darbai apie *governmentality*⁴⁷. Ši sąvoka apima mąstymo apie valdymą (angl. *government*) būdą, kurio nuolatinis tikslas yra kurti tvarkingą ir efektyvią visuomenę. Tad analizuojama, kaip grindžiami faktai, pateikiami skaičiai, kokiais įrodymais remiamasi, kaip kalbama apie valdymą ir jo pagrindimą ir apie tai, kaip veikia panaudojama galia.⁴⁸ Todėl pagrindinis analizės dėmesys yra skiriamas politinių argumentų pagrindimo (angl. *rationality*) ir politinių technologijų analizei. Analizuojant politinius argumentus apibūdinamos problemos ir jų sprendimo būdai, politines technologijas – techninės priemonės ir praktikos, kuriomis politiniai argumentai virsta valdžios, siekiančios didinti savo įtaką, veiksmais.⁴⁹

Analizuoti saugumą ir riziką iš šios perspektyvos reiškia analizuoti būdus, kuriais plinta, taikomas rizikos diskursas ir praktikos. Bakeris ir Simonas pastebi dvi rizikos plėtros strategijas⁵⁰. Pirmoji yra rizikos sklaida (angl. *spreading*). Tai pastangos tvarkytis su socialinėmis problemomis naudojant rizikos sąvoką, pavyzdžiui, finansų valdyme, socialinėje politikoje, policijoje ir kariuomenėje, aplinkosaugos politikoje. Antroji – riziką priimanti (angl. *embracing*) strategija, pagal kurią individai vis labiau ir labiau skatinami prisiimti riziką (pavyzdžiui, privačių pensijų fondų plitimas, azartinių lošimų, ekstremalaus sporto populiarėjimas). Čia subjektai savo vertę įgyja per savo gebėjimą valdyti savo riziką. Riziką galima valdyti ir per įvairius valdymo mechanizmus su(si) kurti saugumą. Tai daroma depolitizuojant saugumo kontekstą arba perkeltant saugumo kalbėjimą į rinkos erdvę, arba permetant jį individo atsakomybėn. Ir vienu, ir kitu atveju saugumas, kaip grėsmių valdymas ir analizė, yra išstumiamas technokratinio ir racionalaus kalbėjimo sąskaita.

⁴⁶ Ibid., p. 328.

⁴⁷ Ypač Foucault „Governmentality“. Lietuvių kalboje kol kas terminas neturi priimto vertimo.

⁴⁸ Dean M., *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, 2nd ed., Sage, 2010, p. 24-25.

⁴⁹ Merlingen, M., “Foucault and World Politics: Promises and Challenges of Extending Governmentality Theory to the European and Beyond”, *Millennium*, 35 (1), p.183–184.

⁵⁰ Pagal Baker T. & Simon J., “Embracing Risk,” in Baker T. & Simon J., eds., *Embracing Risk: The Changing Culture of Insurance and Responsibility*, University of Chicago Press, 2010, p. 2–5.

Saugumas, besiremiantis grėsmių analize, pabrėžia veikėjų ir konfliktuojančių pusių ketinimų svarbą, žvalgybos institucijų veiklą pašalinant grėsmes. Saugumas, besiremiantis rizikos analize, kreipia dėmesį į sistemą ir jos savybes (gyventojus, aplinką) reikalauja daug įvairiausių duomenų, modeliavimo⁵¹. Siekiama ne tiek eliminuoti riziką, kiek sukurti strategijas, kaip su ja gyventi. Mes nebenaikiname pavojų, bet mobilizuojame skirtingas praktikas, kurios kyla iš siekio sukonstruoti, interpretuoti ir tada jau valdyti atsitiktinumą.

Taigi į saugumo tyrimus įtraukus rizikos valdymo analizę pakeičiama saugumo logika. Pasukama nuo įprastesnių dėmesio centrų – tapatybių, teritoriskumo, santykio su kitais konstravimo – į konkrečias laike apribotas situacijas ir bandymą tvarkytis su įvairiausiais iššūkiais ateityje (angl. *futures*). Tiesa, saugumas visada turi šią laikinę dimensiją – visada yra siekiama apsiginti nuo būsimų grėsmių. Tokios rizikos analizės prisideda prie laiko kontrolės iliuzijos, nuo kalbėjimo apie pavojingą ateitį kreipdamos dėmesį į technologijas ir strategijas, kuriomis ateitis laikoma suskaičiuojama, įvertinama ir suvaldoma.

Saugumo studijos, stebėdamos vis intensyvėjanti rizikos diskursą, ten kur anksčiau dominavo politika su dėmesiu grėsmėms, kreipia mūsų žvilgsnį į tokio mąstymo pasekmes: technokratinio ekonomizuoto kalbėjimo dominavimą, valdžios nutolinimą nuo dalies saugumo politikos ir refleksyvaus mąstymo būtinybę kompleksiškos „refleksyvios modernybės“ laikais.

3.2. Saugumas ir ypatingumas

Antroji apžvelgiama tema – saugumo ir ypatingumo ryšys. Jos tyrėjai kreipia dėmesį jau nebe į saugumo sampratą atskyrimą nuo politikos, o į plintančias saugumo valdymo strategijas.

Naujoji politika – „globalus karas su terorizmu“ – kurį laiką dominavusi daugelio šalių saugumo politikos dienotvarkėse, paskatino ir mąstymą apie tokios saugumo politikos kuriamą ypatingumo situaciją. Ši politika pradėjo ne tik karą Irake, karą Afganistane, bet dėl jos smarkiai sugriežtėjo oro uostų saugumas, suintensyvėjo piliečių stebėjimas, profiliavimas, atsirado naujos identifikavimo ir kontrolės technologijos. Teoretikai taip pat pradėjo pabrėžti baimių, įtarimų stiprėjimą, saugumo, o ne laisvių ir teisių iškelimą. Pradėta kabėti, kad pasikeitė žaidimo taisyklės, kad vyksta naujo tipo karas ir kad atėjo ypatingi laikai, kuriems reikia taikyti ypatingas priemones.

⁵¹ Aradau C., Lobo-Guerrero L., Van Munster R., “Security, Technologies of Risk, and the Political: Guest Editors’ Introduction”, *Security Dialogue*, 39 (2/3), 2008.

Ypatingumas, tiksliau jo retorika, buvo ir yra naudojama pateisinant įvairiausių prievartą, kaip, pavyzdžiui, parodė įvykiai Gvantanamo ar Abu Graibo kalėjimuose, tačiau kartu ji suteikia galimybių kalbėti ir apie migracijos suvaržymą, pilietinių teisių ribojimus, kankinimus ir panašias priemones. Šios tendencijos paskatino pradėti analizuoti pačią ypatingumo, kaip radikalaus nesaugumo būsenos, sąvoką ir per jos vartojimą išryškinti saugumo politikos pokyčius ir liberalias demokratines valstybes išstinkančius iššūkius – viena vertus, siekiant išlikti liberalioms, kita vertus, apsaugoti save ir savo piliečius nuo neliberalių visuomenių iššūkio (dominuojanti versija).

Mąstant apie tokias problemas buvo atsigręžta į prieškarį Vokietijos filosofo Carlo Schmitt'o tekstus.⁵² Jis savo *Politinę teologiją* pradėjo dabar jau smarkiai per dažnai naudojama fraze – „suverenas nusprendžia, kas yra ypatinga [padėtis]“ („sovereign is he who decides on the exception“)⁵³. Pagal Schmittą, ypatingumas yra radikalaus pavojaus situacija, kuriai nėra numatytas joks įstatymas, jokia procedūra ar priimtinos reakcijos. Tai pavojingas momentas, kuris neturi precedento, čia nėra žinojimo, neįmanoma numatyti, kas nutiks. Ypatingumas leidžia sukurti fundamentalią egzistencinę būtinybę neribotam suvereno veikimui ir sprendimams. Tai nėra tik „normalios“ politikos papildinys, tai autentiška politinės valdžios išraiška, per kurią galima sukurti naują politinę ir teisinę tvarką.⁵⁴

Tiesa, reflektuojant ypatingumo vietą šiuolaikinės saugumo politikos situacijose „šmitiškoji“ logika nėra pratęsiama, ji yra kritikuojama. Visų pirma parodant, kad kaip tik Schmitt'o logika yra sėkmingai realizuojama nacionalinio saugumo diskursuose. Jie visiškai atkartoja jo schemą: ypatingi laikai – ypatingos priemonės. Pagrindinė problema, žinoma, yra tai, kad suverenas (ar jo institucijos) pats skelbia ypatingą situaciją ir pats ją apibrėžia.

Ypatinga situacija, kaip ir sugrėsminimo situacija ar rizikos apibrėžimas, nekyla dėl objektyvių, natūralių priežasčių, bet dėl to, kad yra prisiskiriama galia apibrėžti ypatingumą, kuris neišvengiamai anksčiau ar vėliau pradeda sietis su autoritarinėmis priemonėmis, abejotinais politiniais sprendimais ir praktikomis. Kadangi ši legitimi galia kyla iš suvereniteto (valdžios), atsiranda būtinybė analizuoti sąlygas, kaip ji yra pritaikoma ir koku būdu bei mastu.⁵⁵

Mąstymas apie ypatingumą, iš jo kylančius laisvės suvaržymus siejasi su

⁵² Schmitt C., *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Chicago: University of Chicago Press, 2010; Schmitt C., *The Concept of the Political: Expanded Edition*, Chicago: University of Chicago Press, 2008.

⁵³ Schmitt, *Political Theology*, 5.

⁵⁴ Schmitt, *Political Theology*.

⁵⁵ C.A.S.E. Collective, p. 465.

stebėjimo (angl. *surveillance*) technikų ir jų pasekmių analize. ES Septintosios bendrosios programos projektas „Challenge: Liberty & Security“⁵⁶ – vienas iš ryškesnių bandymų pastaraisiais metais suvokti, kaip nesaugumo diskursas ir stebėjimo technologijos veikia piliečių laisvės ribas (visų pirma Europos Sąjungoje)⁵⁷. Projekto tyrėjai suformulavo neliberalių (angl. *illiberal*) praktikų terminą, kuriuo apibūdinamos situacijos, kai pasirenkama ne laisvės, o saugumo ir ypatingos situacijos retorika.⁵⁸

Pastebima, kaip stiprėja įtarumas, kaip policija nebėra atskaitinga teisminei valdžiai, kaip vis labiau plinta stebėjimo technologijos, kurias naudoja ne tik valdžia stebėti savo piliečiams, bet ir patys piliečiai tarpusavyje (pavyzdžiu gali būti apsaugos sistemos namuose, kur visi gyventojai turi priėjimą prie stebėjimo kamerų).⁵⁹ Saugumas tampa nebeatsiejamas nuo stebėjimo ir per jį ypatingumas tampa norma.

Bet kokia būtinybė politikoje yra politinis sprendimas, o ne egzistencinė sąlyga. Nėra savaimė suprantama, kaip turi būti reaguojama į konkretų įvykį ar situaciją, nėra objektyvių kriterijų, kurie nurodytų, kad reikia taikyti ypatingą atsaką, pavyzdžiui, jei yra varžomos pilietinės teisės. Tai yra politinis sprendimas ir tokiu turi likti, neatiduodant jo biurokratiniam technokratiniam laukui. Todėl šios temos tyrėjai skatina klausti, kaip yra apibrėžiamas padėties ypatingumas, kaip ypatingumo praktikos ir teiginiai tampa pripažįstami, autorizuojami. Kokios institucinės, komunikacinės, socialinės praktikos prie to prisideda? Ir pagaliau kokios visų šių procesų politinės pasekmės.

Taip pradėję nuo ypatingumo erdvės plėtimo ir valstybės galios kritikos, ypatingumo situacijas analizuojantys visgi išvelgia panašią tendenciją, kaip diskusijose dėl būdų, kaip identifikuoti, atpažinti saugumo situacijas. Politinio sprendimo galią keičia technologijos ar specializuotų diskursų ir praktikų galia. Ir kaip šiuose kompiuterių algoritmų ir biurokratinių veiksmų tinkluose dingsta piliečio laisvių idėja.

⁵⁶ Challenge – tai projekto santrumpa, kuri išsišifruoja kaip „The Changing Landscape of European Liberty and Security“ (Bekintantis Europos laisvės ir saugumo „peizažas“).

⁵⁷ Žr. informaciją apie šį projektą internete www.libertysecurity.org, 2013 11 21.

⁵⁸ Bigo and Tsoukala, *op.cit.*.

⁵⁹ Didier Bigo et al., *The Changing Landscape of European Liberty and Security: Mid-Term Report on the Results of the CHALLENGE Project*, Research Paper, Challenge: Liberty & Security, 2007, http://libertysecurity.org/IMG/pdf_ChallengeMidReport.pdf, 2013 11 21.

3.3. Saugumas ir medijos

Diskusijas apie medijų, naujųjų technologijų poveikį saugumui ir jų ryšį pradėjo Jeanas Baudrillardas knygoje *The Gulf War did not Take Place* („Persijos įlankos karo nebuvo“). Baudrillardas apvertė XIX a. karo teoretiko Carlo von Clausewitzo garsiąją frazę, sakydamas, kad analizuojamas karas buvo „politikos nebuvimo tąsa kitomis priemonėmis“.⁶⁰ Kaip Sadamas Husseinas nekovalo su jungtinėmis pajėgomis, o naudojo savo karius savo valdžiai išsaugoti, taip ir jungtinės pajėgos tiesiog mėtė kasdien bombas tarsi įrodinėdamos, kad kovoja su priešu. Prie šio žaidimo labai prisidėjo Vakarų žiniasklaida, rodydama karą tiesiogiai naudodama tuos pačius karo vaizdus lyg norėdama visiems įrodyti, kad JAV vedama koalicija iš tiesų kariauja su Iraku šiuo metu. Anot Baudrillardo, taip iš tiesų nenutiko. Irakas nesusišpūnėjo, ir apskritai mažai kas po karo ir dėl jo pasikeitė. Tad šia prasme karas neįvyko – nors mes ir matėme jį vykstant.

Anot Martino Shaw'o, po Persijos įlankos karo suvokta, kad galima karus kariauti ir padedant žiniasklaidai, kuri nebūtinai turi parodyti daug aukų ar kančių⁶¹. Karų ir konfliktų mediacija tapo neatsiejama konfliktų dalimi. Net sugalvota nauja sąvoka – „sporto aistruolio karas“ (angl. *spectator-sport-war*), kuria ironiškai pastebima, kad Vakarų valstybės kariauja iš toli, besistengdamos kiek galima mažiau įtraukti savo karių tiesiogiai. Visuomenė nedalyvauja, ji stebi iš toli. Kaip ir sporto žiūrovai, ne visi stebi vienodai – vieni paviršutiniškai, kiti bandydami suprasti taktiką, strategiją. Bet svarbiausia, kad jų visų potyriai yra atitolę. Jie užjaučia, nekenčia kartu, jie gali jausti ir empatiją, bet patyrimas yra toli, neįjuntamas⁶². Tad nutolimas ir reprezentacijų kovos kuria savo saugumo suvokimą ir poreikius, kartu jos kuria ir azartą, kuris perkoduoja kitų nesaugumo jausmą ne tik į savojo (ne)saugumo suvokimą, bet ir į pramogą, vartojimo objektą.

Jamesas Deras Derianas kiek vėliau šią socialinę sistemą, sudarytą iš karo, technologijų, žiniasklaidos ir mūsų žiūrėjimo, pavadins MIME kompleksu (angl. *military-industrial-media-entertainment*).⁶³ Stiprėjanti karo mediacija verčia kalbėti apie virtualų karą. Anot Der Deriano, vis intensyvjanti technologinė karo mediatizacija sukuria fiziškai neegzistuojantį karą. Virtualus karas tampa ne tik jį stebintiems, jis tampa tokiu ir patiems karo daly-

⁶⁰ Baudrillard J., *The Gulf War Did Not Take Place*, Indiana University Press, 1995.

⁶¹ Shaw M., *The new western way of war: Risk-transfer war and its crisis in Iraq*, Polity, 2005, p. 37.

⁶² McInnes idėja, pateikiama pagal Peoples & Vaughan-Williams, *op.cit.*, p. 153.

⁶³ Der Derian J., *Virtuous War: Mapping the Military-Industrial-Media-Entertainment-Network*, Routledge, 2009.

viams – pavyzdžiui, taip technologijų operatoriai, valdytojai dalyvauja virtualioje realybėje. Der Derianui virtualumas konstruoja pasaulį ne iš nieko, o iš mašinos – ten, kur nieko prieš tai nebuvo. Čia atsikartoja ir Baudriallardo idėja apie simuliacrų pasaulį. Esminis virtualumo bruožas yra mėgdžioti ir taip kurti realybę iš informacijos, kuri šiuolaikinių technologijų dėka gali būti perduodama greitai ir įvairiai simuliuojama. Vis svarbiau yra veikti iš toli, o tai reiškia būti priklausomam nuo tikslios informacijos, tikslios signalų, vaizdų, duomenų kompiuterio ekrane interpretacijos.

Šioje vietoje pradedama kalbėti apie „reikšmės saugumą“ (angl. *security of meaning*). Der Derianas stengiasi pabrėžti, kad virtualusis karas turi kūniškų, apčiuopiamų pasekmių tiems, kurie yra priešininkai, visų tų technologijų „išbandytojai“ (taip vadinamasis *collateral damage*). Ir jų netikrumas vienai pusei nepadaro virtualiojo karo mažiau tikru kitiems. Tačiau kitiems, esantiems kitur, medijos panaikina atstumą, ir kartu karas tampa saugesnis, paprastesnis, kariai atitraukiami nuo karo baisumų, ten jau nebe žmonės o mirksintys taškai ekrane. Karų mediacija nėra vien tik Vakarų būdas reprezentuoti ir interpretuoti savo konfliktus. Karo vaizdai yra skleidžiami po visą pasaulį. Žiniasklaidos valdymas (angl. *media menagement*) tampa svarbia saugumo ir karinių veiksmų dalimi. Kinta ne tai, kad žiniasklaida yra įtraukiama į pasakojimus apie karus ir konfliktus, o veiksmų mastas ir pobūdis. Šios tradicijos tyrėjai analizuoja reprezentacijų technikas, skirtingas mediacijos formas ir kaip didžioji dalis kritinių pozicijų siekia parodyti saugumo reikšmę kasdieniame gyvenime ir kasdieniauose valstybių veiksmuose.

Kaip ir ką panaudoti?

XXI a. nepaisant išliekančių „tradicinių“ grėsmių, vis sunkiau yra išgyventi mąstant nacionalinio saugumo paradigmos rėmuose. Net jei ir atsisakoma siauro karinio požiūrio į saugumą, saugumo problemų skaičiaus didėjimas ne tik sukelia paties saugumo nuvertėjimą, bet dar svarbiau, kad priverčia mąstyti apie tiesiogines saugumo politikos pasekmes. Saugumo politikos praktikams teorijų ir teorinių svarstymų laukas atrodo nutolusi, uždara, kartais net hermetiška erdvė. Tačiau kartu saugumo studijos yra neatsiejama nuo praktinių klausimų ir iš tiesų labai glaudžiai susijusios su praktiniais iššūkiiais, jų refleksija.

Bene svarbiausia kritinių saugumo studijų dalis yra susijusi su teorijos apmąstymu ir politinių praktikų prielaidų analize. Taip saugumo politika užsiimantys asmenys skatinami tapti refleksyvesniais, įvertinti mąstymą apie

savo veiklą, praktiką, kasdienesius veiksmus ir jų pasekmes. Kritinė perspektyva rodo, kaip galima išgyventu su įvairiausiomis tiesoms, pozicijomis ir techninėmis žiniomis, kaip jos dera ar nedera tarpusavyje ir kokių pasekmių turi įvairūs veiksmai, kaip veikti ir mąstyti daugialypėje, prieštaringoje aplinkoje, kurioje yra skirtingų tiesų, daugybė teorijų ir žinojimo formų. Nekalbant jau apie tai, kad net priverstinai raginama kelti etinius klausimus – kodėl kažką vadiname saugumo problema, kas atsitinka, kai suformuluojame naują saugumo problemą ir kodėl tai darome, kaip visa tai sprendžiame.

Lietuvos saugumo politikos tyrimų kontekste galime nagrinėti ir klausiti, koks turėtų būti valstybės saugumo politikos tikslas, kaip keičiasi vidinio ir išorinio saugumo santykis, kokios valstybės institucijos šiuo metu rūpinasi saugumu, kaip jos tai daro ir kaip jų konkurencija veikia jų pačių veiksmus ir požiūrį į piliečius. Kaip Lietuvos saugumo institucijos įsitraukė į ES institucijų tinklus ir kokie iššūkiai joms kilo ar kyla. Kokia įtampa formuojasi tarp valstybės institucijų ir individo saugumo ir laisvių? Kokie ypatingumo diskursai yra naudojami pateisinant, pagrindžiant nacionalinio saugumo strategijas, užsienio politikos pasirinkimus, kokio pobūdžio atvirumą ir kiek jo leidžia? Kaip mūsų saugumo suvokimą keičia naujausios technologijos, ypač medijos. Kaip mes kalbame ir vertiname gyvenimo šalyje ir su kaimynais riziką.

Apžvelgta saugumo analizė siūlo kitokį saugumo tyrimą, kurio metu keliami ir nagrinėjami kitokie klausimai, problemos, iššūkiai. Suprantama, kad individo saugumo užtikrinimas turi būti galutinis visų politinių veiksmų tikslas. Tačiau, kad saugumas liečia realius žmones, kartu reiškia ir tai, kad saugumo studijos turi analizuoti ir kasdienybėje egzistuojančius suvaržymus, kliūtis, trukdančias žmonių veikimui ir raiškai. Daugybė socialinių praktikų, į kuriuos atkreipia dėmesį rizikos tyrėjai, viena vertus, šiais laikais individui primeta vis didesnę atsakomybę už savo gyvenimą ir pasirinkimus, kita vertus, per platų institucinį tinklą sukuria daug suvaržymų ir apribojimų, kuriuos ir skatinama analizuoti. Ypatingos padėties kūrimas ir valdžios institucijų noras technologijomis kontroliuoti visuomenę ir būtent per kontrolę kurti saugumą reiškia, kad būtina suvokti ypatingumo reikšmę šiuolaikinėje politikoje. Pagaliau medijos, virtualiosios erdvės, nuotolinės technologijos – tai reiškiniai, per kurių analizę galime suvokti ne tik kariavimo priemonių efektyvumą, bet ir saugumo politikos plitimą į mūsų kasdienybę ir saugumo institucijų priartėjimą prie žmogaus asmeninės erdvės ir jo gyvenimo kontrolės.